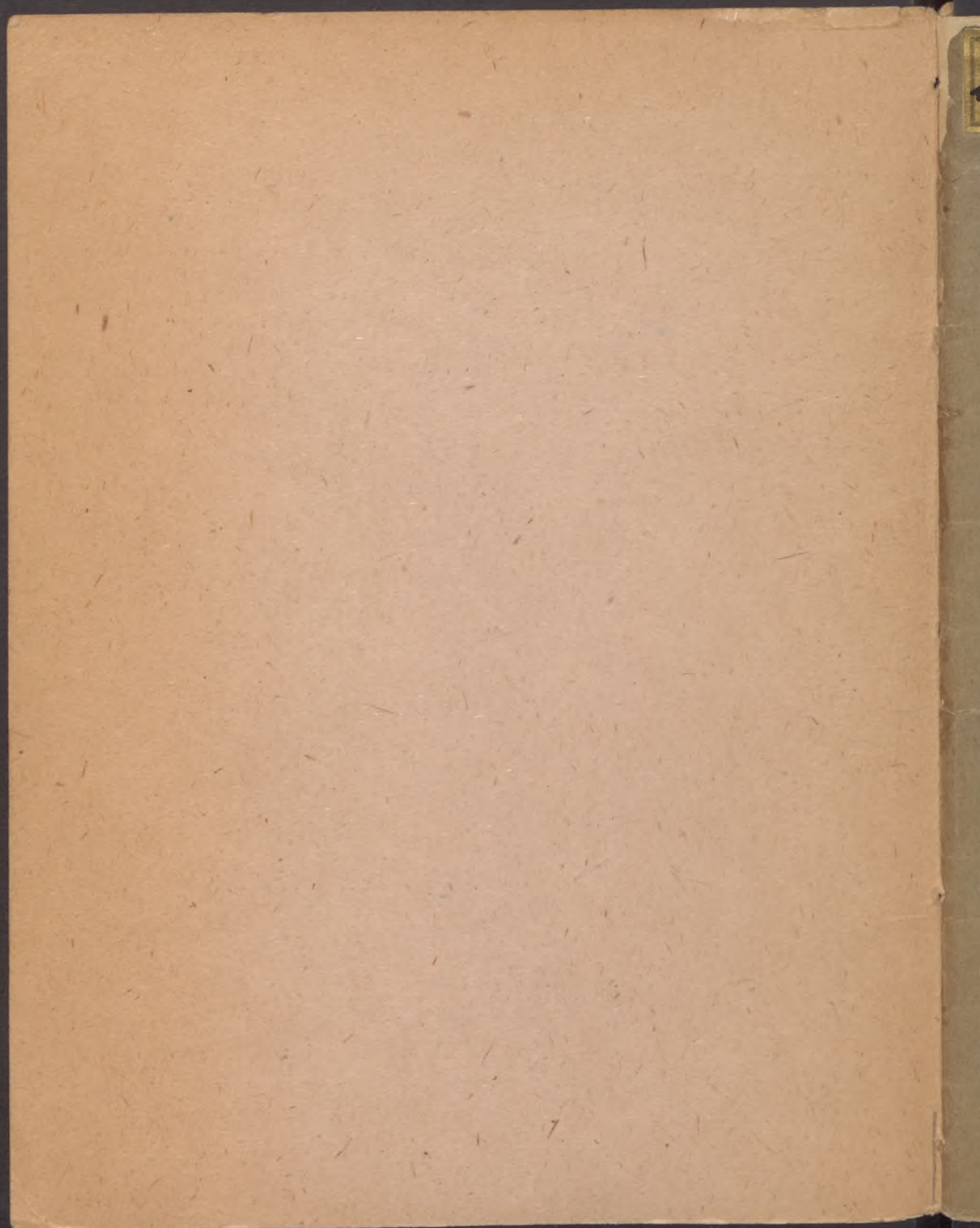

196.532

196532

5

A reformáció és a magyar irodalom (Vázlat.)

Irta :

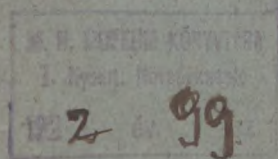
Dr. GULYÁS JÓZSEF
főgimn. tanár.

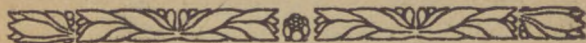
Nyomatott a ref. főiskolai könyvnyomdában Sárospatakon.
1921.

Hung l
177 20

196532

1517. október 31-én Luther a vittenbergi vártemplom ajtajára kiszegelte 95 tételét. Kalapácsütései a négy folyó és hármás bérc ülén lakó magyarság szívében visszhangra találtak. A XVI. század zivataros napjaiban gyorsan terjedni kezdett nálunk az új hit s egyik iránya, a kálvini irány, csakhamar „magyar” vallássá lett s az maradt máig. — A reformáció terjedésének több oka volt. Először is az, hogy a katolikus egyházszervezet bomlófélen volt nálunk is, nemcsak a külföldön. Sztárai az Igaz papság tükörében épügy megrója a bűnbocsátás s az egyházi hivatalok pénzért való árulását, mint Luther. A papok megromlottak. Egyik pénzt sikkaszt, a másik árvákat rabol ki. A főpapok zsarolták az alsó papságot, akik azután nem engedelmeskedtek nekik. A főpapság világi életet folytatott. Példáját követte az alsópapság. Eretnekek, illetve előreformátorok nálunk is voltak. Gosztonyi János győri püspök már Luther előtt (1514-ben) sürgette az egyház reformációját. A mohácsi csatában hét főpap elesett s birtokaikba világiak ültek be. Tehát politikai oka is volt a reformáció terjedésének.

Második oka volt gyors sikerének az ország területi megoszlása. Az ország három részre szakadt. Egyiken a Habsburg család, másikon az erdélyi fejedelem volt az ur. Ezek, hogy hiveiket magukhoz láncolják, több-kevesebb engedményt tesznek nekik. A pápaság mit sem tett Magyarország megsegítésére a törökkel szemben. Így a pápas hittől eltávolodott a magyarság zöme. Az ország nagy része pedig a török fenhatósága alá tartozott, amelynek vezetői nem sokat törődtek „hitetlen” alattvalóik vallásával, csak az adót fizessék rendszeren.

Harmadik oka volt a reformáció terjedésének az, hogy e siralmas időkben megteremtette Magyarország területi egységét, egyelőre a lelkekben. Nemzeti oka volt terjedésének, mert magyar nyelven szólt mindhárom részen a magyar néphez, a magyar szó varázsával láncolta magához a hiveket. A magyar ének és imádság vonzotta őket. A reformáció valósággal nemzeti irodalmat teremtett. Azelőtt is voltak irodalmi emlékek, amelyek hasonlóképp nemzeti céllal irattak, akár latinul szóltak, mint a Névtelen jegyző s Kézai, akár magyarul, mint Vásárhelyi András éneke: de ennyire nemzeti, ennyire magyar nem volt az előző korszakok irodalma. És azelőtt inkább az ég felé volt fordítva az emberek tekintete, nem a földi haza felé. Veszni induló hazánk pusztulása e kor embereinek szemét a földi haza felé fordítja, ame-

lyen kívül nincs a nagy világon számunkra hely. Keresik, kutatják, mi az oka annak, hogy az Isten elhagyta e népet. És rájönnek arra, hogy a bálványozásért, az ő igaz vallásának elhagyásáért suhogtatja haragja vesszejét feletünk. Vissza kell tehát térni a vallás tisztán csergedező forrásához, a bibliához! Ha megtérünk, kegyelmébe vesz bennünket az Úr. Mint az egyén, úgy a nép is, hit által igazul meg. Így kapcsolódik e korban egybe a vallásos érzés a hazafias érzéssel s így teremti meg a reformáció a nemzeti köztudatot, mely a haza minden rendű s rangú, még nem az új hiten lévő polgárait is, egybeforrasztja. Él Magyarország, ha három részre van is szakítva: Él a lelkekben.

Külföldön a fejedelmek azért vették fel az új hitet, mert az egyházi javakon akartak osztozni, a nép egy kis része meggyőződésből, nagyobb része anyagi érdekből (szabad fajtás, vadászat, halászat, a jobbágyság eltörlése); a nagy papok azért tértek át, hogy az egyházi birtokot családi birtokká tegyék s örökletessé, mert megházasodtak; a lovagok azért, mert az egyházfejedelmek vagyonára vágytak. Addig, míg V. Károlynak háborúi voltak, gyorsan terjeszkedtek a protestánsok, úgyhogy az augsburgi gyűlésen kivitték, hogy a protestáns papok megtarthatják feleségeiket s a fejedelmek a világiasított birtokok jövedelmeit huzhatják. Nálunk is voltak ilyenek. Móricz szász vá-

lasztó példáját követte Perényi Péter, Török Bálint. Általában véve azonban nem volt ily anyagi ok a ref. terjedésének. Szabadulni akartak az urak a papok hatalmától, a papok Róma hatalma alól, de a polgárság és a jobbagyság vigaszt lelt a reformációban, mely jogokat adott neki.

Egy negyedik oka a reformáció terjedésének az volt, hogy észre vette a népet, az addig figyelembe is alig vett magyar népet s ennek nagy tömegéhez igyekezett szólni. A középkori egyház csak a papok, szerzetesek s a kedves, méla apácák lelkéhez szólt, a világi tömeg nem vehetett tevőleges részt az istenitiszteletben. A reformáció leszáll a néphez, sőt egyenesen erre alapozza győzelmének épületét. Észreveszi a protestáns pap azt is, hogy a magyar nép lelke gazdag a költészet virágaiban s bámulattal adózik a magyar poézis előtt (Erdösi). A másik pap már üldözi a testi énekeket, a szerelmi dalokat, mert azok szintén okai az általános romlásnak. A nép felfedezésének jelentőségét emeli az is, hogy a következő korszakban meginduló ellenreformáció kénytelen a reformáció eszközeivel: a sajtóval, szószékkel s iskolával hatni s a népre támaszkodni. Pl. a huszita mozgalom következtében nyert teret, bár rövid időre, már azelőtt is, a magyar nyelv a kath. egyházban is. Így a magyar közművelődés gazdagítása terén elévülhetetlen érdeme van a reformációnak.

Az új hit harcosai terjeszteni igyekeznek vallásukat. Kiállnak a nép elé a *szószékről* szólnak hozzá, úgy igyekeznek rávenni őket, hogy ne kövessék a néma ebek, azaz a régi egyház serbitelő papjainak tanítását. Bizonyítgatják, hogy a katolikus vallás emberi találmányokkal van tele. S a nép szívesen hallgatja őket. Urak és parasztok, férfiak és nők közt megindul a szóharc. Érdeklődés ébred a mérész ujitók törekvése iránt. A régi egyház papjai sem hagyják magukat, kivált a XVI. század második felében. Folyik a vita falun városon, mint Heltai írja, reggel és este, étel és ital között. Még a katonák is „igazgatták” a hitet, az asszonyok is hadakoztak a piacon, a várak udvarain épügy, mint a templomokban a papok. Majd jönnek az új hit ágazatai (kálvinizmus, lutherizmus, unitáriusság) közt tartott viták, a zsinatok, amelyen főúri hallgatóság előtt küzdenek igazukért a papok. Mindez pezsgő s eleven életet teremtett.

De a szó elrepül, az írás megmarad, mondja a latin közmondás. Reformátoraink a szószék mellett igénybe veszik a *sajtot*, hogy ne csak az élő szó hatalmával, hanem a nyomtatott betű varázsával is hassanak. Sőt a nyomtatott műveknek az az előnye is megvan, hogy olyanokhoz is szólhatnak bennük, akikhez az élő szó nem hathat el s úgy mondhatják el újra, meg újra mondani valójukat, ahogy egyszer elmondták és leírták. Egymásután állítják

hát fel a nyomdákat, pl. Nagyszeben, Brassó, Ujsziget Kolozsvár, Debrecen, Nagyvárad, Bártfa, Magyaróvár, Sempete, Detrekő, Németkeresztur városokban. Mig azelőtt kézzel írták a könyveket (az ilyeneket kódexnek nevezzük) s alig egy (legfeljebb két) nyomda volt, a budai s a tótországi, addig a protestáns korban 29 nyomda működött. Megesett, hogy a praedikátornak (mert ez időben a könyviró s a nyomtató, sőt az elárusító is egy és ugyanazon személy volt) menekülni kellett. Felszedte hát sátorfáját s vitte magával a nyomdáját, mig másutt kedvezőbb viszonyok közt újból felállithatta. Így tett Huszár Gál (Magyaróvár, Debrecen, Komárom), Bornemisza (Sempete, Detrekő, Rárbok.) Abádi Benedek. A katholikuskok is kénytelenek nyomdát állítani, hogy a reformátusokkal felvehessék a versenyt. Az első Telegdi Miklós pécsi püspök állította fel Nagyszombatban. Azonban a protestáns sajtónak jelesebb munkásai voltak, mint a katholikusknak. Pl. Misztótfalusi Kis Miklós egész Európából, sőt Ázsiából is kapott megrendelést. Még a pápától is kapott, bár protestáns volt, megbízást.

A szószék és sajtó mellett harmadik fegyver az *iskola* volt a reformáció kezében. A népet tanítani kell. E nagy elvet a reformáció fogalmazta meg először s máig sem valósult meg teljesen. Ahol a protestáns praedikátornak hívei kerültek, vagy ahol huzamosabb ideig

megtelepedett, rögtön iskolát állított fel. Nagyobb helyeken pedig közép, sőt felsőiskolák alakultak. Szatmáron pl. a szerzetesrendi iskola alakult át 1527-ben protestáns iskolává. Sárospatakon is, 1531-ben, a Perényi Péter idejében, az ottani női ferences zárda alakult át az új hit iskolájává. Collegiumi rangot 1550-ben, Perényi Gábor alatt nyert. A pápai iskolát 1531-ben alapították és pedig külföldi mintára. A goldbergi iskola volt előképe. Debrecenben Enyingi Török János földesúr beleegyezésével 1550 körül alakult meg a protestánsok iskolája. Az akadémiai szakot ez iskolán 1587 és 90 közt szervezték. Váradon 1557-ben alakult protestáns iskola, mely nemsokára collegiumi rangra emelkedett. Még sok, kisebb-nagyobb iskolája volt a protestánsoknak, úgyhogy a XVI. században az országban létező 164 iskola közül 130 volt a protestánsok kezén. A katolikusoknak is voltak jó iskoláik, de a protestáns iskolák sokáig felülmúlták őket, mert tanítóik többnyire külföldön járt, tudós egyetemeket látogatott ifjak voltak. A pataki s a dunántuli iskolákban pl. német és holland egyetemeken tanult ifjak tanítottak, mint rektorok. Ma is szokásba van több protestáns iskolában, hogy végzett növendékeik jelesebbjeit külföldre küldik továbbképzés végett. A protestáns iskolák tanítási rendszere a jelesebb külső országai iskolák tanrendszere volt. Így a pataki iskola tanulmányi rendszere előbb a vittenbergi, az-

után a heidelbergi egyetem rendszere szerint alakult. Tankönyvül sokáig Melanchthon, majd Keckermann, később Trelcatius műveit használták. A katolikus iskolákban még mindig a középkor fuvalma lengedezett. Ők csak 1561 után kezdenek e téren tevékenyebb munkához.

Igy a reformáció, ha a 3 részre osztott országot hitbelileg is megosztotta, azért mégis egyesítette: egységes nemzeti életet teremtett a azonnal kereste mind a három területen a nemzeti lélekkel való egyesülést. Fentartotta egyuttal a haladó Nyugattal az érintkezést.

A szellemi élet nagyobb pezsgésbe jöven, egyszerre sok magyar könyv jelent meg. Az írói szellemet nagyon megtermékenyítette a reformáció, melynek hatása egyszerre eláradt az irodalomban. A hitbeli megoszlás munkába állította a szellemi erőket egymás ellen. 1527-től 1608-ig 500 mű hagyta el a sajtót. A XVI. század utolsó 70 esztendejében 275 vallási vonatkozású könyvből 244: protestáns írótól származik.

A bibliafordítások.

Első sorban természetesen a vallási szükségletet igyekeztek a hitújítók kielégíteni. A népnek a kezébe kell adni a bibliát, magyar bibliát, hogy saját édes anyanyelvén olvashassa minden vallási igazság kútforrását. Már a legelső bibliafordítás, a huszita biblia, protestáns elv szülötte, mely fordítást a XV. században két huszita érzelmű pap, Pécsi Tamás s Ujlaki

Bálint végzett. Ennek töredékei a Bécsi, Müncheni s Apor-codexben maradtak fenn. Az első nyomtatott bibliafordítás 1533-ban került ki a krakkói sajtó alól: Komjáthy Benedektől Szent Pál leveleinek fordítása. Alig telik el 3 év, újabb bibliafordítás lát napvilágot. Pesti Mízsér Gábor adja ki Bécsben a 4 evangéliumot. 1541-ben Ujszigeten jelenik meg Erdősi Szilveszter János ujszövetsége. 1548-ban a zsoltárok fordítását adja ki Bencédi Székely István, 1551-től 1565-ig Heltai Gáspár fordítja le s adja ki, több társával együtt, egy kötet híján a teljes szentírást. Egyes részleteket fordítottak még a bibliából Meliusz Juhász Péter (1565, 1567), Félegyházi Tamás (1586). Tudunk még a csepregi lutheranus collegium bibliafordításáról is.

A legelső teljes szentírás a gönci istenes vén ember fordítása, a Károlyi Gáspáré, melyet többek segítségével végzett s mely Vizsolyban jelent meg 1590-ben. E bibliának a nép nyelvére, lelkére, s iróink nagy részének írásmódjára nézve igen nagy hatása volt. Nincs magyar könyv, mely vele versenyezhetne. Minden protestans hívő olvasni kezdte a Károlyi fordítását s varázsa olvasás közben észrevétlenül megkapta a lelkeket. 1608-ban ezt a bibliát javította Szenczi Molnár Albert. Négy év múlva újra megjelenik s azután még sok-sok kiadásban forog a nép kezén. Hogy csak néhányat említsék, felsorolom Jansonius, Tótfalusi Kis Miklós (1685), Soós Mihály, Óri Filep (1765), Institoris (1776), Pethe Ferenc (1794) és Füs-

kuti Landerer (1804) nevét. Ujra átnézésén 1886-tól 1898-ig egy bizottság dolgozott s az igyekezett ódon színezetét egy kissé megfrissíteni.

1683-ban Leyden hollandiai városban Komáromi Csipkés Györgynek is megjelent egy teljes szentírás fordítása, de behozott példányait nagy részben elégették az uralomra került katolikusok.

1840 és 42-ben jelent meg Ballagi Mór Mózes-fordítása, majd az ujszövetségen dolgozott Székács Józseffel együtt, de ez nem jelent meg. Kéziratban maradt a ref. Besnyei György fordítása is, valamint az evangélikus Bárány György ószövetsége, míg az újszövetség 1754-ben Laubanban megjelent.

Ujabbán az evangélikus Kámory Sámuel fordítása jelent meg 1870-ben.

Nagy érdeme a reformációnak, hogy a katolikusokat is rászorította a biblia lefordítására. 1626-ban jelent meg a Káldy fordítása, melynek költségeihez Bethlen Gábor is hozzájárult. Ez másodszor csak 1732-ben jelent meg. Érdekes az előszavában az, hogy megvallja létrejövésének okát: „a magyarok, megvetvén Károlyit,“ az ő igaz fordítását olvassák. Hasonló indokolással él körülbelől egy század múlva Torkos András is Ujszövetségében (1736): hogy ne kelljen a lutheránusoknak Káldyhoz s Károlyihoz folyamodni, azért fordítja le ő. — A katolikusok részéről a bibliát ujabbán Szepeszy Ignác, majd Szabó József, végül 1865-ben

Tárkányi Béla fordították le. Ime e száraz, de mégis oly beszédes adatok ékesszólóan bizonyítják, hogy a protestáns egyház több alkalmat adott a biblia megismerésére, mint a katolikus.

Az énekeskönyvek.

De az új hit. helyesebben a megtisztított régi hit bajnokai az isteni tiszteletbe is bevonják a népet. Vegyen cselekvő részt az Isten dicsérsében. Kezébe adják az énekeskönyvet. A XVI. és XVII. században 149 egyházi jellegű énekeskönyv-kiadás volt s ezek közöttalig volt katolikus. Amint a protestánsok felhasználtak több kathol. éneket, úgy sok prot. ének ment át a kath. énekeskönyvekbe. Már 1536-ból tudunk egy kótás énekeskönyv létezéséről, melyben Gálszécsi István Luther énekeit adta. 1538-ban Bencédi Székely István adja ki istenes énekeit. Azután a Kálmáncsehi Sánta Martoué, majd 1560-ban a Huszár Gál énekeskönyve jelenik meg. Ez utóbbit 1574-ben újból kiadják. 1566-ban a váradi énekeskönyv, 1569-ben a Szegedi Gergelyé kerül a nép kezébe, 1574-ben Debrecenben jelenik meg egy, 1582-ben a Bornemisza Péteré lát napvilágot, 1584-ben a Beythéé. 1590-ben újra megjelenik Debrecenben egy énekeskönyv, majd 1592-ben a Gönczi Györgyé kerül ki a könyvnyomtató gépe alól, mely később több kiadást ért el. 1593-ban a bártfai énekeskönyv jelenik meg, 1598-ban az

Ujfalvi Imre énekei kerülnek a nép kezébe, míg végre 1607-ben, a Szenczi Molnár Albert zsoltáraiban mintegy második bibliáját kapja meg a kálvinista magyar. Ez énekeskönyv egyszerre édes sajátjává lesz a református híveknek s 1607 óta igen sokszor megjelenik. Nagy esemény volt e zsoltárfordítás megjelenése, nemcsak vallási, hanem irodalmi szempontból is, mert a magyar verselést mintegy újjáteremtette. A 130 dallamra készült zsoltárokat csaknem ugyanannyi versnemben írta Szenczi. Aki ismeri verselésünk akkori állapotát, az tudja csak igazán méltányolni e művet. Az előtte keletkezett egyházi énekek nem érik utól az ábitat mélységére nézve a középkoriakat; Szenczi már ihletett lélekkel írja át Lobwasser után a zsoltárokat. Különösen szépek a XLII., XXXV., XC. zsoltárok.

A többi protestans felekezet is szorgalmasan hozzálat az énekeskönyvek szerkesztéséhez. A lutheránusoknak saját külön énekeskönyvük a csepregi graduál. Tudunk Heltai Gáspár és Dávid Ferenc énekeskönyvéről (1575), Thoroczkay Máté unit. isteni dicséreteiről (1607), a Bogáti Fazekas Miklóséről, aki először fordította le versben a teljes zsoltárokat, a XVII. század elején (1605.) Ezek mind unitárius hiten lévőek voltak. Az istenáldotta tehetségű Balassi Bálint is lefordított 5 zsoltárt.

Azonban az énekeskönyv-szerkesztés még nem szűnt meg. 1626-ban jelent meg Geleji

Katona István Őreg Gradualja, 200 példányban, I. Rákóczi György költségén. Csak 1651-ben mozdulnak meg a katolikusok, mikor a protestáns énekeskönyvek már 67 kiadásban voltak a protestáns magyarok kezében. A szombatos énekeskönyveket mellőzve, Ráday Pál, Sartorius, Ács Mihály, Maróthy György, Losonczi István énekeskönyvein át Szőnyi Benjáminhoz érünk, kinek a Szentek hegedűje c. énekeskönyve 1762 óta sok kiadást ért el. Azután az 1778-ik évben érünk, mikor a 361 ének tartalmú debreceni öreg énekeskönyv megjelenik. Ez már olyan sok éneket tartalmazott, hogy egyeseket ki kellett belőle hagyni. Így jelent meg 1778-ban a kolozsvári énekeskönyv. Így végezték el 1806-ban az énekeskönyv új átvizsgálását, amely alakban 1813-ban került forgalomba. A haladó idő azonban ezen is rajta hagyta nyomát, úgyhogy újból át kellett nézni. Már két ízben (1901, 1916) adtak ki próbaének-gyűjteményt. A reformáció tehát az énekköltészet terén óriási lendületet adott.

Vallásos énekek.

De nemcsak a templomban vágyakozott a hívek lelke az Istenhez, mint a szarvas a szép hűs patakra, hanem otthoni lelki épülés végett is sokszor kerestek énekeket, verses műveket. A kötött beszéd költői nyelve, buzgó érzései jobban el tudják bűvölni, inkább magukkal tudják ragadni a hívő lelkeket, mint a

próza. A reformáció tehát siet vallásos tartalmú énekekkel ellátni hiveit. A bibliából dolgoznak fel történeteket. Megéneklük Gedeon, az istenfélő Zsuzsánna, Jónás próféta történetét, Izsák házasságát, Krisztus születését (Batizi András), Asvérus és Eszter történetét, Sámson históriáját (Kákonyi Péter), majd Izsák áldozatáról ír Dézsi, aki megénekelte Mózes és Józsué történetét, Tóbiás házasságát, míg Sztárai Mihály Illyésről ír és Holofernes s Judith históriáját szövi versekbe, Ilosvai Selymes Péter pedig Pál történetét írja meg. Még sok íróról lehetne megemlékezni e századból, kik főleg a biblia ismeretének terjesztése végett vettek lantot a kezükbe, él nem mulasztván inteni, figyelmeztetni a romlott lelkű s erkölcsű magyarságot Isten büntetésére s a bűnökéből való szabadulás feltételeire. A XVII. században is voltak folytatói ez iránynak Szentmártoni Bodó János és Kolosi Török István személyében, kik mindketten unitáriusok voltak. Sőt a bibliához epikai tárgyért napjainkban is fordulnak írók, pl. Fejes István (Lóth felesége, Jézus a tengeren); Oláh Gábor Sámsonjában a nagyerejű zsidó hős történetét dolgozta fel.

Lirai költeményekhez is ihletet ad a reformáció. A tüneményes tehetségű Balassi Bálint 20-nál több vallásos költeményt írt, melyekben a vallásos érzés először ölt egyéni színezetet. Vallását a prot. papok módján nem tanítja, hanem mint igaz érzését énekli. Bár

később katolikussá lett, e vallásos költeményeken a reformáció hatása érzik. Istenes énekeit 1604-ben tanítványa, Rimai János adta ki a maga vallásos énekeivel együtt. Majd a luth. Petrőczy Kata Szidónia lelkében rezdül meg a megpróbáltatások idején az Istenhez forduló áhitat húrja azután Rádai Pál énekei csendülnek fel 1715-ben. Szép énekeket írtak még Pálóczi Horváth Ádám, Lengyel József, Szentgyörgyi József. Ide lehet sorolni Csokonai ama bölcselő költeményét, amelyet a lélek halhatatlanságáról írt. Berzsenyi Dániel szintén protestáns volt, aki a Fohászkodás c. remek költeményt írta. Az volt Kölcsey, a Himnusz költője. Ujabb időben Székács József írt a zsoltárok mintájára sok, igaz áhitatot lehelő, egyszerű modorú éneket. Utána Tompa Mihály válik ki vallásos költeményeivel, akinek előadási módján s nyelvén erős nyomot hagyott a biblia. (Énekek.) Majd Szabolicska Mihály lelkében rezdül meg vallásos húr. (Karácsonyi énekek, Hegyi beszéd). — De a reformációnak voltak a XVI-ik században olyan termékei is, amelyeket mély hit mellett rideg erkölcsi felfogás és komor hang jelleméz. Ezek az úgynevezett jeremiádok, melyek a köznyomort sötét színekben tüntetik fel s az ország, a három részre szakadt magyar haza romlásáért a megváltozott erkölcsű magyarokat teszik felelőssé. (A pessimismus innentől kezdve Keményen át Tolnai-ig egyik jellemző vonása a prot. vallású íróknak.) Bűnösök a nagyok s

kicsik egyképen. Eljön azonban az igazságtevő Isten s megbünteti őket. Itt is sok esetben a bibliához fordulnak tárgyért. Farkas András összehasonlítja a zsidó és magyar nemzet sorsát s észreveszi, hogy mindkettőt bűneiért sújtotta az Isten, mert elhagyta mindkettő az igaz hitet. Szkárosi Horváth András több költeményben feddi romlott kortársait, sőt Mózes átkával illeti őket. Batizi a 44. zsoltárjában. Dobai András az utolsó ítéletről irt művében félelmesen rajzolja meg a fenyegető jövőt előttük. Heltai Gáspár és Pesti György haláltáncénekeket ír, jelezvén, hogy a halál pokolra viszi a bűnös embert.

Nagy érdeme a reformációnak, hogy a haza romlott állapotára első ízben fordítja a közfigyelmet. Azért hagyta el Isten az országot, mert bálványozásba merültünk, üldözzük Krisztus igaz vallását, tévelygünk. Szegedi Kis István így sóhajt fel:

De vess véget immár, Uram, büntetésünkben,
Fordítsd szemeidet reánk kegyességben,
Mert az te népeid majd kétségben esnek
Ennyi nagy inségben.

Egy névtelen írótól irt, Magyarország siralma c. ének hasonló hangon panaszkodik fel a magyar árvaságát s meg is mondja okát:

Miért hagyál minket így megromlanunk,
Mi nemzetségünkben elpusztulnunk...
Meggzünék sok helyen szent neved dicséreti,
Szép ifjaknak ékes éneklési,
Mert az bálványimádás tőled ezt érdemli.

(Itt a bálványimádás alatt a képek tiszteltét, az ostya imádását érti). Dévai Biró Mátyás Isten oltalmát kéri a nyomorult hazára. Bornemisza Péter felpanaszolja, hogy németek s törökök az urak már Magyarországon s a magyar urak kiűzték maguk közül az egy igaz Istent. Szegedi Gergely meg ezt állítja egyik énekében: azért őstoroz bennünket az Úr, hogy hozzá hajoljunk. A szegény protestáns predikátor őszinte védője a népnek s felé irányozza a nagyok figyelmét. Így Szkárosi Horváth András is. Szerinte ha a protestáns vallás gyorsabban terjedne, hazánk közállapota is megjavulna. — A protestáns énekszerzők ez állítása munkára szólítja a katolikus énekszerzőket is. Ők viszont azt állítják, hogy az új vallás terjedése az oka a nemzet pusztulásának. Ez eszme hozza létre a Zrínyiászt is, így legkiválóbb hősi eposzunk megszületésére közvetve a reformáció is adott okot. — A protestáns énekszerzők e komor fel fogása később is színezi a vallásos költeményeket, illetve hazafias verseket. Már Balassinál, sőt Tinódi epikai költeményében is nyomát látjuk ennek. A kurucz korban hasonlóképen összefonódik a vallásos és hazafias érzés. Különösen azok a költemények emelhetők ki borongó színezetüknél fogva, amelyekben az üldözött protestánsok s gályarabságra hurcolt predikátorok szenvedései találnak hangot. Ekkor, a XVII. század végén, elválnak a hazafias érzés a vallásostól, de Berzsenyinek a Magyarokhoz

irt félelmes ódájában, Kölcsey Himnuszában, Zrinyi két énekében újból a jeremiadok hangja szól. Napjainkban is irnak protestáns írók olyan költeményeket, amelyeken a protestáns kor erkölcsi felfogásának rideg komolysága van. (Kozma Andor a 53. zsoltárt dolgozta fel).

Dramai művek.

A protestantismus szolgálatába állítja a drámát is. Igaz, hogy kezdetlegesen, de eléggé meggyőző erővel ostromolja a régi egyház tanait, gunyolván papjait. Vallási szempontból már az előbbi kor felhasználta a megjelenítés műfaját. A protestáns kar pedig még intenzívebben látott neki felhasználásának. A protestáns iskolák külföldön járt tanárni, papjai behozták az erasmista tanrendszerral együtt a nyelvoktatás sedítségére szolgáló párbeszédű drámát. De a prot. terjesztésére is felhasználják. Sztárai Mihály 1550-ben comédiát ír a papok házasságáról, 1559-ben az Igaz papság tükörében téteti csuffá a prot. pappal, Tamással, a katolikust. Egy másik író a nagyváradí disputát viszi színpadra, egy harmadik pedig a debrecenit. Ez unitárius ember munkája. Szintén unitárius ember írta a Ballassi Menyhért árultatásáról szóló komédiát, mely a XVI. század vitéz, de rabló főúrát hozza elénk. Előbeszédében kifejti az író, hogy az Isten ilyen urakért bünteti a magyart. Erkölcsi tételeket hoz színpadra az 1646 előtől való Comico tragedia s a Szegedi

Lőrincz moralitása, a Theophania (1575). Örök kár, hogy az 1562. évi debreceni hitvallás megtiltotta a kalvinista iskolákban a színjátékot, így megakadályozta e műfaj fejlesztését, egyedül a lutheránusoknál s egy-két unitárius iskolában divatozott e műfaj tovább. Csak a XVII. század közepe tájától fogva kezdik megint felkarolni a protestánsok e műfajt, bár latin nyelven. Sok a bibliából meríti tárgyát (Eszter története), másik a protestánsok üldöztetését emlegeti (Actio curiosa 1678.) Unitárius volt Felvinczi György is, aki 1696-ban színjátszásra kapott engedélyt. Ez volt a világi színészet megteremtésére az első lépés. Van is egy Comico tragédiája 1693-ból. A XVIII. század vége felé újra éled az iskolai dráma a protestáns iskolákban, talán a jezsuita, pálos s piarista drámák nagy sikere folytán. A marosvásárhelyi collegiumban Nagy Györgynek adják elő két darabját, melyek egyike a tábla igaztalan pervivéseit hozza színre Soholt vármegyében. Ezzel a megyével megelőzte Eötvös Taksony vármegyéjét. A református Csokonai szindarabjaiban már a népelet több alakját látjuk a színpadra vive. Ez időben a világi színpad is működni kezd. Az 1790-ben összevívott első magyar világi színtársulat tagjai közt sok protestáns diák volt. Protestáns volt Aranka György, aki Erdélyben a XVIII. század végén buzgón fáradozott egy színtársulat létesítésén, protestáns volt id. Wesselényi báró, aki pártfogolta őket.

Az volt Fáy, aki a pesti színészet támogatására hirdetett pályázat nyertese lett.

A protestáns iskolai nevelésnek tulajdonítható, hogy később sokan fordultak drámai tárgyért a bibliához (Szász Károly: Herodes, Bölcs Salamon), bár katolikus írók is szívesen merítenek tárgyat a könyvek könyvéből (Madách: Mózes). Napjainkban is egy ref. pap Absolon történetét hozta színpadra (Jánosi Zoltán).

Prózai művek.

A reformáció a prózai műfajok fejlődésének is nagy lendületet adott. A reformáció szelleme szétáradt az irodalom különböző ágaiban. A demokratikussá lett egyházszervezet hatása megnyilatkozik az írói szellemen. Így a mese terén Pesti Mizsér Gábor, a bibliafordító, 1536-ban aesopusi meséket adott ki, 1566-ban pedig Heltai Gáspár adta ki Száz fabuláját. Ez utóbbi író azért is említendő, mert a nagyok figyelmét az elnyomott népre igyekszik felhívni meséiben, így szintén nagy lépéssel vitte előre kortársait s előfutárul szolgált Apácinak, aki a népfenség elvének vallója. Követte Heltait a meseköltés terén a református Péczely József verses, Fáy András pedig prózai meséivel (1820.) Ő a legnagyobb meseszerzőnk s egyik leggyakorlatibb írónk. (Takarékpénztár.) A tanító irány más prózai műfajban is keresi az érvenyesülést. Így a *hitvitázók* közül Ozorai Imre

Krisztusról és az Antikrisztusról írván, 1555-ben az első hitvitázó írással áll a világ elé s a katolikusokat az Antikrisztus követőinek tartja. Dévai Bíró Mátyás a tiz parancsolatról ír munkát s a szentek segítségül hívása ellen emeli fel szavát Melius Juhász Péter Igaz tudomány c. munkájában sötét színekkel festi korának erkölcsi süllyedését. Dávid Ferenc a lutheránusok és a kálvinisták ellen harcol. Kiváló vitázó Bornemisza Péter. A katolikusok is felocsudnak s Telegdi Miklós, Monoszlai András támadni kezdik a protestánsokat. Ez utóbbi egyenesen a protestánsokat okolja az ország romlásáért. Nem nézhette tovább ezt Magyarai István, és az ország romlásáról írván (1602) azt a tételt mondja ki, hogy a katolikusok bálványozása miatt bünteti az Isten az országot. Már előtte is hangoztatta ezt Károlyi (1563-ban) a Két könyv c. iratában. De ő még az Istentől való elszakadásban s a lakosság általános bűnösségében keresi a romlás okait. Meg kell tehát a bálványozásból térni s az erkölcsi megújodáshoz még katonai erőt is szervezni. E nagy gondolattal megelőzte a sárvári lutheránus pap Zrinyit. Pázmány szállt sikra Magyarai ellen, de vitázott még Gyarmathyval s Alvinczival is. Nevesebb protestáns vitázók voltak Czeglédi István, Pósházi János, Matkó István. Mikor a kath. egyház visszanyerte régi hatalmát, az igazukat védő protestáns írók műveit nem engedte itthon ki nyomatni, úgyhogy azoknak külföldön kellett

műveiket sajtó alá adni. Később a vitatkozások már lassanként megszűntek. A kálvinista Szacs-vai S. és Szaicz Leo vitája már nem a prot. és kath. vallás harca, hanem a felvilágosodás küzdelme a kath. egyházzal. A vitázás helyett az egyházi szónoklat emelkedett jelentőségre s e téren a protestánsok több kiváló szónokot mutathatnak fel, így Diószegi Sámuel, Székács Józsefet, Tompa Mihályt, Révész Bálintot, Szász Károlyt. A közel múltból kiemelhető Herepei Károly, Fördös Lajos. — Nagy fontosságú az is, hogy e protestáns szónokok, írók magyarul írtak, míg a római katolikusok igen gyakran latinul. Annak, hogy Pázmány olyan szép és erőteljes magyar nyelven írhatott, nem kis része volt a protestáns predikátorok nyelvkimívelő munkájának sem. — A protestáns iskolákat *tankönyvekkel* kellett ellátni. A protestáns iskola-mester tehát tankönyveket ír. Gálszécsi, Benczédi Székely abécéket írnak. Az utóbbi 1538 előtt megírja az első magyar örök naptárt, hogy vele a gyermekeknek használjon. (Protestáns írótól írt abécét ismerünk még 1630-ból s 1694-ből is.) Dévai Biró Mátyás magyar ortho-grafhiát ír. Erdősi Szilveszter János 1536-ban, latin nyelven ugyan, de az első magyar nyelv-tant írja s 1539-ben kiadja. A legrégibb nyom-tatott könyvek, amelyekben magyar szöveg van, 1527-ből valók, szintén Szilvesztertől valók az értelmezések bennük. A XVII. században Szenczi Molnár Albert ír magyar nyelvtant (kiadta

1610-ben.) Utána Komáromi Csipkés, a bibliafordító is. Kiváló jelentőségű mű Geleji Katona István grammatikácskája 1645-ből, mely első ízben hangoztatja a szóelemző irányt s az új szók alkotásának jogosságát. Református írók munkája volt a Debreceni grammatika (1795.) E nyelvészeti munkák eleinte a szentírással való foglalkozásnak köszönhetik létüket, s így a héber nyelvrokonság hitéből is születtek nyelvészeti munkák, pl. a Bél Mátyásé, Csécsié, Beregszászi Nagy Pálé. Később a nyelvészet öncéllá lett. Jeles prot. nyelvészek Gyarmathi Sámuel, Brassai Sámuel, Lugossi Jóssef, Fogarasi János, Hunfalvy Pál, Szily Kálmán, Pápay József.

A tudományos foglalkozás megkönnyítésére *szótárakat* csináltak a reformáció hívei. Murmellius szótárához magyar értelmezést (1533-ban) Komjáthy Benedek ír. Pesti Mízsér Gábor, a bibliafordító 1538-ban hatnyelvű szótárt ad ki. Szikszai Fabricius Balázs pataki tanár 1574 előtt latin-magyar szótárt, Szenczi Molnár Albert 1604-ben deák-magyar s magyar-deák szótárt ad, amelynek több kiadása is volt. 1634-ben Erdőbényei Deák János adott ki egy szótárt. 1708-ban Páriz-Pápai Ferenc enyedi tanár adja ki híres szótárát, melyet 1767-ben Bod Péter újra kiad. Protestáns volt Márton József szótáriró is. A helyesírás prot. vizsgálói közül Csécsi Jánost s Tótfalusi Kis Miklóst említjük. Itt kell megemlékezni arról is, hogy

Colepinus 1585-i tiznyelvű szótárába a magyar értelmezéseket a református Laskói Csókás Péter írta be.

A *történetírás* terén is a reformáció adott a buzgalomnak lendületes szárnyakat. Protestáns pap munkája volt az első magyar világtörténet, a Bencédié (1559), melyen már protestáns szellem ömlik el, amennyiben bírálja a pápákat.

Prot. pap írta a nép számára készült első krónikát. (Heltai magy. 1575) Protestánsok voltak Bethlen Miklós, Szalárdi János, Kemény János, Cserei Mihály, Bél Mátyás, Benkő József, Budai Ezsaiás és Budai Ferenc, Wessprémi István, Makay Benjamin történetírók. Ujabb időkből Szilágyi Sándor, Thaly K., Salamon F., Ballagi Aladár neve említhető. Protestánsok rakták le az *irodalomtörténet* alapjait (Czwingter Dávid, Serpilius, Rotarides Mihály.) Különösen Bod Péter említendő, a Magyar Athenas (1766) írója, aki egyháztörténeti adatokat is szívesen gyűjtött. Protestánsok voltak Wallaszky Pál, Pápay Sámuel s Kazinczy, kik az irodalomtörténet tudományának alapjait nagy buzgósággal siettek lerakni. Ez alapokon épülhetett fel az irodalomtörténet épülete, amelynek mai protestáns munkásai közül felemlíthetjük itt Beöthy Zsoltot, Horváth Cyrillt, Ferenczy Zoltánt, Szilády Áront, Császár Elemért, Kéky Lajost.

Örök dicsősége a magyar protestantizmusnak, hogy református író szólaltatta meg elő-

ször magyar nyelven a *bölcsészetet*, félszáz évvel hamarabb, mint a németeknél Thomasius. Apácai Cseri János volt ez, az Encyklopaedia s a Magyar logikácska szerzője. A szabad vizsgálódás elve, amelyet a reformáció hangoztatott először, a tudomány haladásával való lépéstartást hozta magával. Descartes francia bölcész követője volt Apácai, aki magyar nemzeti művelődést akart teremteni s először próbálta a bölcészet műszavait magyarosítani. Voltaire eszméi Pécelly s Bessenyei műveiben tükröződtek. Kálvinista volt Márton István pápai tanár is, Kant buzgó követője. Kant ellen volt egy másik kálvinista tanár: Rozgonyi József pataki tanár. Jelles bölcselelő volt Köteles Sámuel és Nyiri István, a Schelling követője. Hegel bölcészetét Tarczay Lajos kezdte tanítani először Pápán, Krug követője volt Vecsei József debreceni tanár, míg Szeremley Gábor és Erdélyi János Hegel tanításához szegődött. Hetényi János és Szontagh Gusztáv az egyezményes magyar bölcsélet megteremtésére törekedtek. Spencer Herbert híve volt Öreg János debreceni tanár. Neves paedagogus hirben állt Felméry Lajos. Széptannal foglalkozott Kis János, kritikával Kölcsény Ferenc, Szemere Pál, Erdélyi János, Brassai Sámuel, Császár Elemér. Hogy a protestáns iskolákban ilyen lendületet vettek a filozófia és melléktudományai, az elsősorban az iskolákban uralkodó szabadabb szellemnek köszönhető, ami végeredményben a reformációra vezethető visz-

sza. Erre vezethetők vissza azon theologiai viták is, melyet Coccejus tanai felett az enyedi, kolozsvári s pataki tanárok között támadtak.

A *tankönyvek* terén tett haladásról már szóltunk előbb is. Itt még csak a híres morva paedagogusnak, a Sárospatakon tanárkodó Comenius Ámos Jánosnak könyveiről s Losonci István Kis tükör című munkájáról emlékszünk meg, mely protestáns iskolákban mintegy 100 évig kedvelt tankönyv volt. Az első földrajzi tankönyv magyar nyelven Baranyi László volt debreceni tanulótlól jelent meg. Az első iskolai kézi atlasz rajzolói debreceni togatusok voltak (1800, 1804). Comenius, Lisztyai K. Pál, Karacs Ferenc protestánsok voltak. A rézmetsző diákok 1750 óta dolgoztak Debrecenben. A magyar térképirás atyja, Honter, szintén protestáns volt. Kedvelt könyv volt Maróthy György műve, a számvetésnek mestersége is. Bizonyságul sokszor hivatkoztak rá, mondván: ennyi ez Maróthy uram szerint is! Említhető még Tóth Ferenc pápai tanár Erkölcsei hittudomány c. műve is. A tanítás nyelve a protestáns iskolákban a XIX. század elején lassanként a magyar nyelv lett. Már 1698 előtt sürgeti a latin tannyelv helyett Tótfalusi Kis Miklós a magyar behozását. Itt kell megemlékezni arról is, hogy a prot. iskolákban gyakran külföldről hivatott tanárok tanítottak. Így a pataki iskolában Comenius, a gyulafehérváriiban Opitz Márton, Bisterfeld, Alsted, Basire Izsák, Piscator Lajos működtek.

Neves protestáns tudósaink vannak a *természettudományok* terén. Elég csak Diószeghi Sámuel és Fazekas Mihály Magyar fűvészkönyvére hivatkozni (1807.), melyet Diószeginek 1813 ban orvosi fűvészkönyve követett, hogy ez állítás jelentőségét méltányoljuk. Már a reformáció legelső hívei is szívesen foglalkoztak a növényvilág életével (Melius, Beythe). Földi János Állattanával (1793.) a magyar természet-tudomány megalapítója lett. A *menyiségtanban* a már említett Maróthy, Nyirit messze felülmulja hirnévben a két Bolyai: Farkas, a Tentamen szerzője s János, az Appendix írója. Mint *fizikus* országos hirnèvre emelkedett Hatvani István debreceni tudós tanár s Tarczy Lajos pápai tanár.

A tudomány többi terén is mutathatunk fel jeles protestáns tudósokat. Így a jogban Kövy Sándor pataki tanárt, a pol. szónoklatban Kossuth Lajost.

Világhírű utazó volt Körösi Csoma Sándor. Vannak polithistoraink, mint Brassai Sámuel, Pulszky Ferenc, Hunfalvi Pál.

Protestáns volt Kazinczy, akinek levelezése irodalmi folyóiratot pótol s akinek vezetésével folyt le a nyelvújítási harc. A harc előfutárjai (Szilveszter János, Geleji Katona, Apácai, Barczafalvi Szabó) után jórészen protestánsok voltak a harc megvivői is: Kölcsény, Szemere Pál, Beregszászi Nagy Pál s Szentgyörgyi József, a Mondolat megfogalmazója.

Az Akadémia eszméje is protestáns lelkekben fogamzott meg először: az Apácai, Bod Péter s Bessenyei György lelkében. Erdélyben a prot. Aranka György buzgólkodott egy nyelv-mivelő társaság létrehozásán. Protestánsok voltak a Kisf. Társ. első jutalmazottjai is: Tárczy Lajos, Pap Endre, Nagy Imre. Protestáns volt Kis János, aki a soproni magyar társasággal az iskolai önképzőkörnek vetette meg alapját. Szemere Bertalan alapította a pataki Szépműegyletet. Ugyancsak a pataki iskola volt hozzája a híres Páncél. majd Nándor vármegyének.

Protestánsok buzgólkodásuk a *hírlapirodalom* megteremtése terén. Már Bél Mátyás szerkesztett egy latin ujságot, majd Ráth Mátyás győri prédikátor indítja meg az első magyar ujságot, a Magyar Hirmondót. Kazinczy M. Muzeuma, Orpheusa, Péczely Mindenés gyűjteménye, Kármán Uraniája, Szacsvai Magyar Kurirja, Döbrentei Erdélyi Muzeuma, Kossuth Pesti Hírlapja protestáns író szerkesztésében jelentek meg. Protestáns író igyekszik először a nőket is belevonni az irodalom pártolásába (Kármán). Protestánsok hangoztatják először a nőnevelés nagy fontosságát (1822: Karacsné Takács Éva, majd Fáy András.) Az első nőnevelő iskolát Pesten 1822-ben Schedius Lajos evang. vallású egyet. tanár nyitotta meg. Az elnyomatás éveiben Szilágyi Sándor, Kemény Zsigmond s Arany János lapjai igyekeztek a nemzetben a lelket tartani.

Összegezven az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a legelső nyomtatott magyar szöveg, a legelső magyar nyelvű nyomtatvány, a legelső bibliafordítás, a legelső magyar szótár, a legelső magyar közmondásgyűjtemény, a legelső nyomtatott vitairat, a legelső nyomtatott magyar kalendárium, a legelső magyar káté, a legelső magyar nyelvtan, a legelső jó distichonok, a legelső teljes bibliafordítás, a legelső teljes verses zsoltárfordítás, az első magyar világtörténet, a nép számára írt első magyar krónika a hitújítás embereinek tollából valók. Ők voltak az akadémia első tervezői, a széppróza első művelői. Ők voltak a demokratikus eszmék első harcosai (Szkárosi, Heltai, Apácai, Fazekas, Bessenyei.) Szilveszter volt az első nyelvújító, előtte a huszita bibliai fordítói is) az első összehasonlító nyelvész, az első drámai költemény írója, a magyar beszédnek a latinnal szemben legelső védelmezője, így Bod Péter, Bessenyei s Kölcsey elődje. Ő volt az első, aki nyomtatott könyvben, a magyar értelmezéseket adta (1527) legrégebben.

Heltai műve Salamon és Markalf, a tréfás népi nyelv első terméke. Fazekas Ludas Matyija az első sikerült irodalmi támadás a nagyok ellen. Csokonaié a Dorottya, az első komikus eposz. Prot. író szólaltatja meg először a bölcsészetet magyar nyelven, protestánsok rakják le az irodalomtörténet alapjait. Protestáns írótól való az első rendszeres irodalomtörténet. Az

első magyar nyelvű hirlap szerkesztője protestáns. Az első emlékirat szerzője, Mártonfalvy Imre, protestáns. Kazinczy írta az első magyar szonettet (előtte egy Miklós nevű deák is próbálkozott már e formával), Bessenyei az első regényt (Tar.) Kölcsey az első műballadát s az első szépirodalmi irányművet, a Vadászlakot. Prot. író hangoztatja először, hogy hazánk Nyugat paizsa Kelet ellen. Protestáns írók a pesszimizmus első képviselői irodalmunkban. Ők hozták be új műfajul az iskoladramát. Tehát új eszméken, új formákon kívül új műfajt is teremtettek. Kármán s Kölcsey az érzelgősség első nagyobb képviselői.

Petróczy Katán a pietizmus, Adyn a szociális eszmék hatása érzik. Petőfi mert először fiú lenni a költészetben, (Vörösmartyt kivéve) az első, aki a feleséget beviszi a költészetbe. Arany volt az első, aki az öreg kor költészetét igazi erővel tudta megszólaltatni. Először mert férj, apa s nagyapa lenne (Garait kivéve). Őnála vonúlt be a költészetbe először a nagy város; utána Ady említhető e téren (Magyar Muzsa II.)

Protestáns írók veszik először észre hazánk földjének szépségeit. (Kuthy, Tompa, Petőfi, Arany látta először költőileg az alföldet); a természet szépségét először Balassi érezte át intenzívebben. Az állatvilágot a költészetbe Balassi vonja be először. (A darvaknak szól.) Kemény, Jókai ad szép rajzokat a magyar föld-

ről. Kármán ad először művészi példát arra, hogy a természet képei mennyire felhasználhatók az emberi indulatok festésénél.

Talán még tovább is lehetne folytatni az elsőségi sorozatot, de nem folytatjuk. Csak annyit állapítunk meg meg, hogy a reformáció ébresztette fel először az olvasási kedvet közönségünkben. Így a renaissance alatt elhanyagolt nemzeti irodalmat új életre kelti, helyesebben megteremti.

A ref. hatása a szépirodalomra.

Utoljára hagyjuk azt a kérdést, hogy milyen mértékben hatott a reformáció a szépirodalomra. Itt is kétfelé lehet osztani a kérdést: azon művek tárgyalására, amelyek tényleg mutatják a reformáció szellemének hatását és azokéra, amelyek protestáns írók művei. Ez utóbbiak sokkal nagyobb számban találhatók, mint az előbbiek. bár tagadhatatlan, hogy a reformációnak, ill. a reformáció folytán kialakult protestáns hitnek öntudatlan hatása azokon is észrevehető.

Az első csoportba oszthatjuk Balassának, Rimainak, Petrőczy Katának stb. már ismertett vallásos költeményeit, Tinódinak hazafias verseit, a kuruckor egyes énekeit, Bessenyei a maga puritán gondolkozását a pataki iskolában nyerte. Gróf Teleki József lelkére mély hatással volt a kalvinizmus erkölce, épígy Pálóczi Horváth Ádámra is. A Fazekas Mihály s Cso-

konai V. Mihály művein megérzik a debreceni református levegő, Kölcsey verseinek sötét boruján feltűnik a jeremiádok fellege. Berzsenyiről már szoltunk. Fáy tanító jelleme Tompa költészetében talál társat. Protestans iskola bélyege van legnagyobb regényírónkon, Keményen, a Rajongók szerzőjén, legjelesebb költőnkön: Aranyon, a legjelesebb kritikusonkon: Gyulain, legbuzgóbb műfordítónkon Szász Károlyon, Léway Józsefen. A debreceni kálvinistaság szelleme leng Szabolcska versein. A református nép életéből meríti tárgyát sokszor a dús képzeletű s eleven mesélő tehetségű Jókai Mór (Debreceni lunatikus, Fráter György, Nagyenyedi két füzfa, Elátkozott család), Abonyi Lajos, Baksay Sándor (Patak banya, Pusztai találkozás), Móricz Zsigmond, a ref. papi háznak Baksayval ellentétes rajzolója.

Katholikus író is szívesen keres tárgyat a prot. nép életében (Tóth Béla: Boldog asszony dervise, Rákosi V.: Elnémúlt harangok).

Itt emlékezhetünk meg azokról az írókról is, akik előbb protestánsok voltak, de aztán áttértek a kath. vallásra. Ilyenek: Mikes Kelemen, Balassi Bálint, Pázmány, Gyöngyösi István, Bessenyei György. —

A második csoportba sorozhatjuk Ráday Gedeont, a rimes-méltékes verselés első művelőjét, Berzsenyit, a kalasszikus iskola legkiválóbb költőjét. A klasszikus irodalomnak a XVI. században élt művelői közül Bocatius

János, Filicki János, Laskói Csókás Péter protestánsok.

Protestánsok voltak a nemzetnek aléltságából felrázóí: Bessenyei, Báróczi, Barcsay, Péczely is, kinek írói működését a hereagprimás s a király is magasztalással illette.

Az első regény írója protestáns: Bessenyei. Az Fáy András, az első társadalmi regény szerzője. Protestáns Kármán, a Fanni lélektani biztonsággal s művészi egyszerűséggel megírt alkotója, ki először akarta Pestet irodalmi középontá tenni. Ugyancsak ő kezdi először a jellemzéskedvéért archaizáló stílust. (Fejveszteség). Ő az első egyike, aki elmaradottságunk okait kutatja. Az volt Aranyosrákosi Székely Sándor, Vörösmarty ihletője. Az Bajza, Vajda Péter, P. Szathmári Király Károly, Vadnai, Tolnay Lajos, Mikszáth. A kurialis stílus kezdője is protestáns volt (Rozsnyai D.). A magyar prózai stílus mesterei közt sok protestáns volt (Szenczi, Báróczi, Péczely, Kazinczy, Kármán, Baksay, Jókai, Mikszáth). A magyar költői stílus művelői közt szintén (Balassi, Gyöngyössi, Csokonai, Kazinczy, Bersenyi, a népi- nemzeti irány **3** nagy költője: Tompa, Petőfi, Arany, valamint utódaik: Gyulai Pál, Szász Károly, Lévy J.). Erdősinek nem méltatlan utódai a népköltészet értékelése s gyűjtése terén Pálóczi Horváth, aki verstani megfigyeléseiről is nevezetes, Csokonai, Erdélyi, Kriza, majd Arany László, Gyulai Pál, Sebestyén Gyula és Vargha Gyula.

Petőfi költészete olyan közvetlen, mint a népé. Műfordítóink közt is sok a protestáns, pl. Szász Károlyon kívül Kazinczy, Döbrentey, Greguss Ágost, Lévy József, Győry Vilmos, Arany László, Baksay Sándor, Fiók K. Vargha Gyula, Pretestáns legnagyobb lírikusunk: Petőfi, legkiválóbb népszínműírónk: Tóth Ede, legjobb humoristáink egyike: Beöthy László, legnagyobb regényírónk: Kemény, legnagyobb kritikusunk: Gyulai, aki mint Jókai a szépirodalomba, úgy ő a tudományos prózába az eleven magyar nyelvet vitte be. Világhíre íróink közül Petőfi s Jókai jutottak, a reformáció korában Szegedi Kis István s Tótfalusi Kis Miklós volt híres Európaszerte.

Az irodalmi működésnek tehát nagyon sok tere van, ahol protestáns íróink buzgón forgolódtak, sőt sokszor egyenesen zászlóvivők voltak. Elég csak Keményre, Tompára, Petőfire, Aranyra, Szász Károlyra, Gyulaira rámutatni, hogy e tétel igazsága egyszerre szembetűnjék. Ha mindeniken nem tudjuk is közvetlenül kimutatni a reformáció hatását, mert hiszen tőle századok választották el őket, mégis tagadhatatlan, hogy a protestáns, közelebbről a református vallás szelleme: az önálló gondolkodás, a tudományos és lelkiismereti szabadság s a református iskoláknak bélyegei eltörölhetetlenül felismerhetők rajtuk. Az idők és korok óriási távolságán át azonban van valami közös sajátosság, ami összefűzi az első munkásokkal e kései

utódokat: a hithez s a magyarsághoz való fanatikus ragaszkodás. A sorssal dacoló Petőfi-ben, aki háromszor vág hideg februári időben gyalog az országútnak, van valami a hatalommal farkasszemet nézni merészelő protestáns gályarabokból. A „Tamburás öreg úr” írójának lelke vissza viasszaszáll a régi reformátorok kezdetleges verseihez. Tompában a vallásos hitű predikátor mellett Timódi nemzetföltő szava is megszólal. Kemény mintha megfordított Magyar volt: nem bűneink okozzák pusztulásunk, hanem eréyeink túlzása. A félelmesen vitázó Bajzában vagy Gyulaiban mintha az igazságot kereső Melius lelke lakoznék. Fátyban a meseíró Heltai él tovább. Nem túlzás tehát, ha Bessenyei szavait alkalmazzuk rájuk: „Magyar nyelvünknek megmaradását, nagy erejét nagy részben a reformátusoknak köszönhetjük: azaz vallásuknak”. (Természet világa.) Működésük folytán a magyar irodalom gazdag virulatot nyert s ma már számottevő tagjai a világirodalomnak.

Ha még ehhez hozzávesszük azt a nagy szolgálatot, amit a reformáció a lelkiismereti szabadság, a szabad vallásgyakorlat, a nemzeti nyelv s a magyar alkotmány biztosítása terén tett, megértjük, mért adott hálát Nalácy József, az egyik testőrirő az égnek azért, hogy magyar-nak és hogy reformátusnak született.
